

Аудіодискрипція або тифлокоментування в Україні: гене́за та перспективи

Оксана Потимко,
канд. истор. наук,
керівник

“Ресурсного центру освітніх
інформаційних технологій
для осіб з особливими
потребами”

Національного університету
“Львівська політехніка”,
виконавчий директор
Львівського обласного
осередку ВГО “Українська
спілка інвалідів – УСІ”,
інвалід І групи по зору,
м. Львів

Купуючи продукти на ринку або в супермаркеті, ми обираємо якісний за зовнішнім виглядом і терміном придатності товар. Оновлюючи власний гардероб, звертаємо увагу на колір і склад тканини, якість пошиття, торгову марку виробника. Прагнучи духовної поживи, відвідуємо кінотеатри, концертні зали, спортивні матчі, атракціони. Плануючи відпустку, обираємо місця відпочинку відповідно до свого смаку і фінансових можливостей.

Чи замислюємось ми над тим, як пройти до магазину, які перешкоди можуть трапитися на шляху і як їх правильно подолати, як сісти на потрібний потяг чи автобус і як придбати квиток, як знайти своє місце в кінотеатрі, як відібрати потрібну купюру при розрахунку? Чи ставимо ми собі коли-небудь запитання, заходячи в маршрутне таксі: *“Воно припарковане біля тротуару, чи спершу потрібно вийти на проїжджу частину? Скільки сходинок треба подолати для підйому в салон і чи достатньо високі входні двері, щоб не травмуватися?”* Звичайно, ні. Адже наші дії відпрацьовані до автоматизму завдяки здатності візуально оцінити ситуацію і миттєво прийняти рішення. Навіть діти засвоюють такі життєві практики без особливих зусиль, спостерігаючи за поведінкою дорослих.

А чи часто ми замислюємося, що довкола нас є чимало людей, для яких наведені повсякденні дії є надзвичайно складними, іноді нездоланими? Справді, як вибрати якісний м'ясний виріб, не бачачи його вигляду та терміну придатності? Врешті, як знайти у велетенському супермаркеті полицю саме з м'ясними виробами? Як зняти гроші в банкоматі? І як створити собі гідні умови проживання, якщо незрячому не дають кредит у банку, а мрія про закордонне заробітчанство так і залишається нездійсненою? І чому кінотеатри чи музеї є недоступними для незрячих?

Усе це — мистецтво виживання, добре засвоєне інвалідами зі зору. Цим людям притаманне бажання сповна відчувати усі барви життя: навчатися, працювати, відпочивати, відвідувати футбольні матчі та концертні зали, дивитися художні фільми і вистави. Ніщо не чуже людині як істоті соціальній, не зважаючи на її психофізичні можливості. І завдання держави полягає не в підвищенні рівня пенсій чи соціальних допомог, а в створенні належних умов для реалізації кожним громадянином своїх конституційних прав.

Мультиплікаційні фільми з тифлокоментарем (аудіодискрипцією). Вагома роль у поліпшенні ситуації в межах країни належить сьогодні організаціям громадянського суспільства. Демократичні зміни в Україні, відкритість кордонів, міжнародні контакти, свобода слова сприяють апліку-

Перегляд мультиплікаційного фільму з аудіодискрипцією слухачами семінару.
22 червня 2015 р., Дніпропетровськ

ванню на вітчизняному ґрунті тих змін, до яких європейські країни прийшли 30—40 років тому. Йдеться про чималу кількість інновацій у сфері освіти, культури; доступності науки та спорту для осіб із обмеженими можливостями. Вже нікого не дивують незрячі спеціалісти за комп'ютером, біатлоністи без залишку зору, доктори і кандидати наук з числа тотально сліпих громадян, незрячі виконавці на сценах престижних концертних залів. Суспільство поступово звикає толерантно співіснувати з “особливими” людьми, не озираючись їм услід.

Проте, головне в мистецтві толерантного співіснування — вміння втілити в практику принцип “рівні права — рівні можливості”. Це вимагає знань, наполегливості, креативності, врешті — небайдужості. І тоді незбагненні спершу речі стають реальними...

Навесні 2013 року ініціативна група львів'ян замислилась над проблемою адаптації динамічних візуальних творів¹ для незрячих дітей і дорослих. Подібна практика, що одержала назву “аудіодискрипція” або “тифлокоментар”², вже кілька десятиліть поспіль поширена у країнах Європи та Америки. Рекордсменами аудіодискрипції є Австрія, Німеччина, Великобританія, США. Щороку кожна з цих країн випускає сотні художніх фільмів для незрячих і слабозорих глядачів, коментує вистави і спортивні матчі, концерти і телевізійні програми.

Для нашої держави цей напрям роботи виявився інноваційним. Зрозумілим був головний принцип адаптації динамічних візуальних творів для незрячих глядачів, який передбачав створення додаткової звукової доріжки зі спеціальним закадровим коментарем.

Однак технічна сторона цього процесу залишалась таємницею, яку ініціативна група самотужки вирішувала крок за кроком.

Для адаптації було обрано класику української анімації — мультиплікаційний фільм “Сонячний коровай” (1981 р.). Вибір зупинився саме на цьому творі не даремно: повчальний сюжет, історія зі щасливим фіналом, чудове музичне оформлення.

До роботи були залучені актриса Національного академічного українського драматичного театру імені М. Заньковецької, Народна артистка України *Олександра Бонковська*, звукорежисер *Євген Шманенко*, психолог *Жанна Катерняк*, керівник “Ресурсного центру освітніх інформаційних технологій для осіб з особливими потребами” Національного університету “Львівська політехніка” та автор ідеї *Оксана Потимко*.

Робота відбувалася в кілька взаємопов'язаних етапів. Спершу, після визначення тривалості пауз між репліками персонажів, нотувався первісний текст тифлокоментаря. У ході подальшої роботи первісний текст-зазнавав змін, неодноразово правився і вдосконалювався. Нерідко, при описі подій та героїв мультика, доводилось шукати синонім, який замість

¹ Динамічні візуальні твори (або аудіовізуальні твори) — це художні та мультиплікаційні фільми, телевізійні програми, театральні вистави, спортивні матчі тощо.

² Термін “аудіодискрипція” (audiodescription) характерний для означення спеціальних закадрових коментарів до динамічних візуальних творів у країнах Європи та Америки. Поняття “тифлокоментар” вживається для аналогічних цілей у Росії та деяких країнах пострадянського простору.

трьох-чотирьох містив би лише два склади. Ці робочі нюанси зумовлювались короткотривалістю пауз і вимагали від автора тексту мовної багатогранності, знання синонімічного ряду, майстерності лаконізму.

Цей етап роботи можна вважати найскладнішим, оскільки коментар не міг тривати довго, а пояснити треба було чимало.

Від автора коментаря *Олександри Бонковської* вимагалась лаконічність і змістовність, а також врахування психологічних особливостей сприйняття навколишнього світу сліпонародженими дітьми. Тривалий досвід спілкування з незрячою малечею і робота над описами малюнків до “Абетки”³ *Івана Малковича* допомогли актрисі бездоганно справитися з непростим завданням.

Наступний етап полягав у озвученні коментаря у студійних умовах. Свої послуги ініціаторам задуму люб’язно надала студія звукозапису “Студія Лева” *Ігора Критовича*. Озвучення тифлокоментаря здійснювалось *Олександрою Бонковською* з певною долею емоційності, тембрального забарвлення голосу, акторської майстерності. Це важливий момент, оскільки теоретично коментар повинен бути відстороненим, беземоційним, констатуючим. Автори задуму, серед яких була й повністю незряча людина, відмовились від такого стилю подання опису сліпим дітям. Адже дитина, яка не бачить обличчя персонажів мультика, саме через голос коментатора повинна відчувати радість або гнів, страх або розгубленість і т.д. Власне, це й змусило творчу групу виробити відмінні від загальноприйнятих правила коментування динамічних візуальних творів, про що згадуватиметься далі.

Наступний етап стосувався монтування виготовленої аудіодоріжки та відеоряду мультика. Для цього звукорежисер *Євген Шманенко* використовував класичні програми, розміщені в мережі Інтернет. Найбільша складність цього етапу полягала в двох проблемах, які доводилось вирішувати в ході роботи: ідеальному “врізуванні” коментаря у короткі паузи між репліками персонажів та в збалансуванні звуку між щойно створеною аудіодоріжкою і відеодоріжкою, вік якої сягав поза 30 років. Перемогла майстерність і наполегливість!

На завершальному етапі мультфільм з тифлокоментарем субтитрувався іменами учасників творчої групи, що працювала над створенням аудіодискрипції.

Виготовлений мультфільм з тифлокоментарем спершу тестувався безпосередньо одним із незрячих учасників творчої групи. Згодом, 24 квітня 2013 року, учні Львівської спеціальної школи-інтернату №100 для сліпих дітей мали нагоду “переглянути” перший український мультик з тифлокоментарем. Серед дітей різних вікових категорій, які брали участь у тестуванні, презентований мультфільм викликав неабияке пошавлення та емоції. Дітям надзвичайно сподоба-

лась нова соціокультурна послуга, і це було найважливішим результатом майже двомісячної роботи.

Наприкінці травня 2013 року перший вітчизняний мультфільм з тифлокоментарем “Сонячний коровай” презентувався для мас-медіа у стінах Львівської міської ради. Ініціатива творчої групи львів’ян виявилась цікавою і корисною, а, отже, вимагала продовження.

Протягом наступного року творчою групою, до складу якої влились двоє нових фахівців — автор коментарів *Олена Іщенко* та звукорежисер *Юрій Саснко*, для сліпих дітей адаптовано ще 25 мультиплікаційних фільмів. Цього разу підтримку для реалізації проекту надав благодійний фонд “Розвиток України”⁴, який профінансував послуги студії звукозапису та ін. Державне підприємство “Українська студія анімаційних фільмів” в особі генерального директора/продюсера *Едуарда Ахромовича* надало ліцензію на виготовлення і показ мультфільмів з тифлокоментарем на території України. З метою безперешкодного доступу до перегляду мультиплікації незрячими і слабозорими дітьми увесь пакет анімаційних творів з тифлокоментарем був переданий обласним державним телерадіокомпаніям для показу в ефірах місцевих телеканалів України. Паралельно мультфільми з тифлокоментарем розміщено на веб-сторінці для незрячих www.openlife.lviv.ua.

Усі коментарі до наявних тепер 26 мультиплікаційних фільмів звучать голосами двох дикторів, яких встигла полюбити малеча з вадами зору, — *Олександри Бонковської* та *Євгена Шманенка*. Учасники ініціативної групи одержали свідоцтва про авторські права на серію виготовлених ними аудіоописів до мультиплікаційних фільмів.

Художні фільми з тифлокоментарем (аудіодискрипцією). Наприкінці 2013 року з’явилась ідея розробити аудіодискрипцію до повнометражного художнього фільму. Вибір зупинився на стрічці режисера *Ніка Кассавена* “Щоденник пам’яті” (2004 р.). Фільм був складним для коментування, оскільки в ньому тісно переплітались дві сюжетні лінії, кожна з яких окреслювала певну історичну епоху (30-ті роки ХХ ст., початок ХХІ ст.). Стрічка ускладнювалась короткими паузами, які часом не перевищували 2 сек., частою, іноді миттєвою, зміною кадрів, що відображали різні епохи. Для зрячого глядача такі імпровізації не викликали проблем. Натомість незрячий глядач не міг зорієнтуватися у швидкоплинній зміні кадрів та епох без додаткового пояснення. Ці та інші фактори ризику змушували творчу групу постійно шукати вихід зі складних ситуацій. Одним із яскравих прикладів креативного підходу до вирішення проблем подібного гатунку став додатковий коментар перед початком фільму. У ньому диктор зорієнтувала глядачів у двох, розірваних в часі понад півстоліття, сюжетних

³ У 2009 р. за підтримки посольства Канади в Україні реалізовано проект “Пізнаємо світ на дотик”, результатом якого була адаптація “Абетки” видавництва “А-ба-ба-га-ла-ма-га” для незрячих дітей. Адаптація передбачала публікацію абетки рельєфно-крапковим шрифтом і створення її аудіоверсії з описами малюнків. Ознайомитися з абеткою можна на веб-сторінці www.openlife.lviv.ua.

⁴ Проект “Мультфільми для незрячих” тривав протягом грудня 2013 – листопада 2014 рр.

**Дослідження рельєфного малюнка в абетці для незрячих дітей.
Семинар у Білій Церкві, 2 липня 2015 р.**

лінях, ознайомила з героями фільму, їх іменами та основними характеристиками, зауважила родинні зв'язки кожного героя. Усе це здійснювалось без викриття фабули та інтриги фільму.

Оскільки тифлокоментар до стрічки готувався з власної ініціативи, отже, на громадських засадах, членам творчої групи потрібно було подбати про власну студію звукозапису. Врешті, її облаштували у квартирі актриси **Олександри Бонковської**, провівши невеличкий ремонт і придбавши всі необхідні техзасоби. Шведські колеги з академії "Svefi" посприяли в оснащенні студії якісним мікрофоном та аудіокартою⁵.

Робота над фільмом тривала майже два місяці. Працювали у вільний від основної роботи час, пізніми вечорами, інколи ночами, вихідними днями. 14 березня 2014 року стрічка "Щоденник пам'яті" з

тифлокоментарем презентувалась для трьох десятків незрячих львів'ян⁶. Згодом, 26 вересня 2014 р., фільм був представлений майже сотні незрячих глядачів віком від 18 до 75 років з кількох областей України, які зібралися у Львові з метою перегляду першої повнометражної кінострічки з аудіодискрипцією.

Як і у випадку з мультиком, реакція глядачів перевищила сподівання авторів задуму. Саме ця обставина вкотре засвідчила, наскільки обмеженим є простір для українських інвалідів зі зору, наскільки недоступним для сліпих і слабозорих є культурний продукт вітчизняних виробників і наскільки спраглим є бажання інвалідів зі зору мати доступ до усіх проявів цивілізації.

Фільм з тифлокоментарем "Щоденник пам'яті" розміщено на веб-сторінці www.openlife.lviv.ua.

⁵ Svefi Academy – вищий навчальний заклад, розташований на півночі Швеції у м. Хапаранда. Має відділення звукорежисури для незрячих.

⁶ Подія описана кореспондентом газети "Україна молода" **Христиною Інжуватовою** у номері за 22.04.2014 року в статті "Фільм, який "побачили" незрячі".

Незабаром двом учасникам творчої групи⁷ запропонували написати коментар до культової стрічки режисера *Олеся Саніна* “Поводир”. На прохання режисера, коментар виготовлявся у рекордно стислі терміни — протягом двох тижнів. Ця робота була цікавою і, водночас, вкрай складною через шалену динаміку стрічки та епізодичні паузи. Звукова доріжка з коментарем до фільму “Поводир” записувалась на одній з київських студій. У жовтні-листопаді 2014 року “Поводир” презентувався у кінотеатрах України. Спосіб коментування у цій стрічці кардинально відрізнявся від застосовуваного раніше. Так, тифлокоментар не накладався як додаткова звукова доріжка на відеоряд фільму, а подавався через систему радіонавушників паралельно з показом стрічки на екрані. Таким чином, фільм у кінотеатрах одночасно могли дивитися зрячі глядачі, які не чули коментаря, і незрячі відвідувачі, яким коментар транслювався через індивідуальні навушники.

Цей спосіб аудіодискрипції має свої “плюси” та “мінуси”. Позитив є у тому, що в перегляді фільму в кінотеатрі одночасно можуть брати участь зрячі та незрячі глядачі. Небезпека описаної трансляції тифлокоментаря полягає у тому, що кіномеханік повинен синхронно ввімкнути відеоряд і звукову доріжку з коментарем. В іншому випадку коментар не потраплятиме у потрібні паузи між діалогами героїв фільму, загрожуючи накладанням текстів основної та додаткової доріжок. Такий “коментар” радше заважатиме, аніж допомагатиме незрячому глядачеві. На жаль, у багатьох випадках саме так і трапляється. З огляду на це, учасники творчої групи схиляються до думки, що оптимальним є спосіб монтування аудіодоріжки з коментарем на відеоряд фільму чи мультіка. Це вимагає додаткової роботи, іноді змушує вживати рішучі кроки щодо видалення з основного масиву окремих звуків, які можуть перешкоджати сприйманню незрячих. Однак для кінцевого споживача такий спосіб подання коментаря є оптимальним.

Театральні вистави з тифлокоментарем (аудіодискрипцією). Створивши серію мультиплекційних і художніх фільмів, набравшись знань і досвіду, ініціативна група накреслила для себе нові пріоритети — театральні вистави. Цей вид аудіовізуальних творів докорінно відрізнявся від усього попереднього матеріалу. Адже будь-яка театральна вистава — це акторська імпровізація, нестабільні паузи, незаплановані форс-мажори. Окрім того, коментування вистав передбачає наявність спеціального обладнання — мікрофона і радіонавушників, через які коментар транслюється від диктора до слухачів. Коментування триває в режимі “прямого ефіру”, хоча й може бути схематично підготовлене заздалегідь.

Перша вистава з аудіодискрипцією відбулась у Національному академічному українському драматичному театрі ім. М. Заньковецької 11 листопада 2014 р. Цього дня Заньківчани презентували класику української літератури — виставу “Сватання на Гончарівці”. Коментувала її актриса *Олександра Бонковська* — піонер вітчизняної аудіодискрипції, неперевершена майстриня опису.

Напередодні творча група погодила рішення розпочати коментування не разом з початком вистави, а відразу після увімкнення другого дзвінка. Такий підхід дав змогу заздалегідь описати незрячим глядачам сценічні декорації, поіменно ознайомити з дійовими персонажами та виконавцями їхніх ролей, окреслити родинні зв'язки між героями, врешті — описати інтер'єр театру і навіть наповненість зали. Завдяки цьому вивільнився час у самій виставі, що дало змогу зосередити увагу на описі важливих епізодів (міміка акторів, відтінки їх почуттів, зміна декорацій тощо).

Захід викликав справжній ажіотаж серед засобів масової інформації⁸. Присутні під час вистави психологи і тифлопедагоги високо оцінили мистецтво коментування. Адже глядачі з глибокими вадами зору, не маючи змоги спостерігати за сценічним дійством, адекватно реагували на гру акторів, у т.ч. — під час німих сцен. Фахівцям, що працюють з незрячими, добре знайомі застигли маски на обличчях сліпонароджених людей, які погано реагують на емоційно-вольові виклики. До речі, в деяких країнах спеціально для такої категорії громадян виготовляють маски, що відтворюють вигляд усміненого, сердитого, здивованого, заплаканого, сумного обличчя.

Протягом наступного періоду неодноразово організовувались вистави з тифлокоментарем у різних театрах Львова. Їх глядачами стали як дорослі, так і діти, починаючи з 6-річного віку. Львівський обласний осередок ВГО “Українська спілка інвалідів — УСІ” ініціював низку проєктів, покликаних поширити і вдосконалити практику аудіодискрипції, а також закупити для регіону комплекти обладнання для трансляції тифлокоментарів.

Зокрема, управління соціального захисту Львівської міської ради у 2015 р. підтримало проєкт організації під назвою “Театр для всіх: новий ступінь свободи”⁹. Він передбачав проведення серії вистав з тифлокоментарем для кількох десятків незрячих і слабозорих глядачів, кожна в різних театрах міста. Окрім того, департамент з питань культури, національності і релігії Львівської ОДА в 2015 році придбав кілька комплектів передавачів і радіонавушників для двох театрів області. Комплект аналогічного обладнання одержав і Львівський обласний осередок ВГО “Українська спілка інвалідів — УСІ” в дарунок за безкоштовне створення тифлокомен-

⁷ Над написанням тифлокоментаря до кінострічки *Олеся Саніна* “Поводир” працювали *Олександра Бонковська* і *Оксана Потімко*.

⁸ Відгуки засобів масової інформації можна переглянути на веб-сторінці www.openlife.lviv.ua у розділі “про нас”.

⁹ З інформацією про соціокультурний проєкт “Театр для всіх: новий ступінь свободи” можна ознайомитися на веб-сторінці www.openlife.lviv.ua в розділах “останні новини” і “про нас”, а також у мережі Facebook на сторінці автора статті.

Тифлотренінг під час науково-практичного семінару у м. Запоріжжя, 16 червня 2015 р.

таря до стрічки “Поводир”. Цей комплект, до появи інших, періодично використовувався різними театрами Львівщини, перебуваючи на балансі організації.

Курси аудіодискрипції (тифлокоментування). На початку 2015 року з ініціативи творчої групи, яка протягом двох попередніх років набула чималого досвіду в сфері тифлокоментування, у Львові на базі “Ресурсного центру освітніх інформаційних технологій для осіб з особливими потребами” Національного університету “Львівська політехніка” започатковано курси аудіодискрипції. Першими їх слухачами стали актори львівських театрів. Упродовж двох тижнів актриса *Олександра Бонковська*, психолог *Жанна Катерняк* і керівник “Ресурсного центру” Львівської політехніки *Оксана Потімко* навчали їх мистецтву коментування динамічних візуальних творів незрячим глядачам.

Розпочинали навчання з опису малюнків, поступово рухаючись до динамічних творів — спершу мультиплікаційних і художніх фільмів, далі — театральних вистав. У фіналі всі слухачі курсів здавали іспит під пильним оком Народної артистки України *Олександри Бонковської*, психолога та кількох незрячих експертів. Під час іспиту випускники наживо коментували виставу Національного театру ім. М. Заньковецької “Віяло леді Віндермір”. За його результатами 10 акторів, які представляли різні театри міста й області, одержали сертифікати. Партнером в організації перших курсів аудіодискрипції виступив департамент з питань культури, національностей і релігії Львівської ОДА (директор — *Наталія Гамкало*).

Рішення запросити на курси аудіодискрипції саме акторів було не випадковим. Якщо серйозно прогнозувати впровадження аудіодискрипції в театрах України і говорити про доступність культурного продукту для усіх категорій громадян, то цей перспективний напрям не може бути реалізованим у най-

ближчий час з огляду на фінансову скруту в державі. Проте відтерміновувати ідею на роки безглуздо. Отож, шляхом залучення акторів, фактично, вирішувалось фінансове питання: майже кожен львівський театр отримав двох або й трьох тифлокоментаторів, уникнувши введення нових бюджетних ставок на період економічної нестабільності. Окрім того, на відміну від сторонньої людини, актори добре володіють репертуарним матеріалом, що значно спрощує коментування вистав.

Паралельно організація звернулася із листом до Міністерства соціальної політики України щодо введення у “Національний класифікатор професій 2015” нової посади — “тифлокоментатор візуальних творів”. На прохання міністерства Львівським обласним осередком ВГО “Українська спілка інвалідів — УСІ” при сприянні Львівського міжрегіонального центру соціально-трудової, професійної та медичної реабілітації інвалідів були розроблені кваліфікаційні вимоги до професії “тифлокоментатор”. Одержано схвальне рішення МСПУ, яке набуде офіційного статусу відразу після опублікування класифікатора. Цей крок дозволить театрам, іншим установам вводити у штатний розпис посаду “тифлокоментатор”, а навчальним закладам України — започаткувати нові освітні напрями.

Опрацьовуючи увесь масив матеріалів, учасники ініціативної творчої групи розробили правила і принципи коментування динамічних візуальних творів незрячим або слабозорим глядачам. Вони дещо відрізняються від вимог до коментування аудіовізуальних творів, описаних російськими авторами. Збірник готується до друку і буде проанонсований на сторінках журналу “Світогляд” відразу після публікації.

У підсумку варто наголосити, що понад два роки роботи в сфері коментування аудіовізуальних творів призвели до таких результатів:

- 1) в Україні впроваджено нову соціокультурну послугу для осіб з вадами зору — аудіодискрипцію (тифлокоментування) динамічних візуальних творів;
- 2) розроблено вітчизняні правила і принципи коментування аудіовізуальних творів;
- 3) виготовлено серію мультиплікаційних і художніх фільмів із тифлокоментарем, опрацьовано методу коментування театральних вистав;
- 4) започатковано курси аудіодискрипції, які відкриті для представників інших областей України;
- 5) внесено зміни у “Національний класифікатор професій 2015”, які узаконюють появу нової професії — тифлокоментатор.

Творча група готова поділитися набутим досвідом з усіма, хто цього потребує. Доцільно, на нашу думку, застосувати напрацьовану львів'янами модель у інших куточках України з огляду на її життєздатність в умовах економічної нестабільності. Для цього необхідна ініціатива Міністерства культури України, принаймні, в поширенні інформації про унікальний львівський досвід. ■